

עורכים: עוזי רבי, טלי טוני מרקו

כרך 11, גיליון מס' 4, 6 באפריל 2021

המעורבות האיראנית בסוריה – תמונת מצב

עידו יהל*

המעורבות האיראנית במלחמת האזרחים בסוריה עולה לרוב לכותרות בישראל בהקשר של ניסיונות צה"ל למנוע את ההתבססות הצבאית האיראנית, להרחיק את הכוחות האיראניים מהגבול הסורי-ישראלי ולסכל העברת נשק מתקדם לחזבאללה. אך המעורבות האיראנית בסוריה חורגת בהרבה מגבולות הסכסוך הישראלי-איראני. במהלך העשור שלאחר "האביב הערבי" ואירועי מלחמת האזרחים בסוריה עלה בידי איראן להתבסס באזורים המרוחקים מהגבול הישראלי-סורי ולשלוח ידיה גם בתחומי עשייה אחרים, מלבד הצבאי.

כבר מראשיתה, מלחמת האזרחים בסוריה נתפסה על ידי משמרות המהפכה כאיום חמור. למעשה, מאז המהפכה האסלאמית ב-1979, שימשה הברית עם סוריה נדבך חשוב בחתירה להגמוניה אזורית. סוריה הייתה ועודנה עורף חיוני בשמירה על הנכס החשוב ביותר של איראן במזרח התיכון – ארגון החזבאללה. בניגוד למיליציות שיעיות עיראקיות, פקיסטניות או אפגניות, חזבאללה אינו עוד ארגון שליח (פרוקסי) בשירותה של איראן. הארגון הלבנוני הוא, למעשה, ההצלחה הגדולה ביותר של הרפובליקה האסלאמית במאמץ הייצוא של האידיאולוגיה השיעית-מיליטנטית במזרח התיכון. לכן, כאשר משטרו של בשאר אל-אסד ניצב בפני סכנה קיומית בעקבות פרוץ ההתקוממות נגדו ב-2011, טהרן מיהרה להתערב צבאית על מנת להצילו. איראן הורתה בתחילה לחזבאללה לסייע לכוחות המשטר הסורי, אך משהתחוויר שאין בכך די בכדי לייצב את

* עידו יהל הוא חוקר זוטרי במרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה ומועמד לדוקטורט בבית הספר ללימודי היסטוריה ע"ש צבי יעבץ, אוניברסיטת תל אביב.

שלטונו של הנשיא הסורי, איראן לא היססה להשתמש בכוחותיה שלה. בנובמבר 2016 חנו בסוריה כ-8,000 - 10,000 מחברי משמרות המהפכה האיראנים, בנוסף ל-5,000 - 6,000 חיילים מהצבא האיראני הסדיר.¹

אולם כאשר המגמה במלחמת האזרחים בסוריה התהפכה לטובתו של אסד, במיוחד לאחר ההתערבות הרוסית במהלך 2015, החלה איראן להסיג את כוחותיה מהמדינה והסתמכה בעיקר על ארגוני הפרוקסי שלה. על פי הערכות שונות, בקיץ 2018 פיקדו כ-2,000 אנשי כוח קודס (הכוחות המיוחדים של משמרות המהפכה) בסוריה על עשרות אלפי לוחמים ממיליציות שונות, בעיקר קבוצות שיעיות מעיראק, אפגניסטן ופקיסטן. איראן גם הקימה מיליציות שיעיות מקומיות, כמו למשל "אמאם אל-חגיאגי" ו"צבא המהדי" במחוז חלב, "חטיבת רוקיא" במחוז דמשק, ו"כוח האמאם רד'א" במחוז חמץ. בנובמבר 2020 הוערך מספר הסורים השיעים במיליציות הללו ב-5,000 - 8,000. זאת, בנוסף ללוחמי חזבאללה, שהחזיקו זה מכבר במאחזי צבא ברחבי סוריה.² מרכז ג'וסור באיסטנבול פרסם בינואר 2021 מפה, המראה כי לאיראן ולמיליציות הכפופות למרותה יש 131 אתרים צבאיים בסוריה הפזורים בעשר נפות, 38 מתוכם בדרעא, 27 בדמשק ובסביבתה, 15 בחלב, 13 בדיר א-זור, 12 בחמץ, שישה בחמאה, שישה בלאד'קיה, חמישה בא-סוידא, חמישה בקונייטרה, וארבעה באדליב. בנוסף, חזבאללה מחזיק 116 נקודות צבאיות ברחבי סוריה.³ לפי ההערכות, חזבאללה והמיליציות השיעיות שולטים על כ-20% מגבולותיה של סוריה.⁴

כאמור, המעורבות האיראנית בסוריה אינה מסתכמת אך ורק בתחום הצבאי. מאז 2013 העמיקה איראן את אחיזתה במערכות האזרחית והכלכלית בסוריה. מאמץ זה נועד להפוך את משימת דחיקת רגליה מסוריה ביום שלאחר תום מלחמת האזרחים לבלתי אפשרית. ההחלטה ביולי 2019 לבנות רשת מסילות ברזל ממערב איראן לנמל לאד'קיה בסוריה דרך עיראק היא אולי הביטוי הבולט בהקשר זה – חשיבותו האסטרטגית של נמל לאד'קיה באגן המזרחי של הים התיכון לא נעלמה מעינייה של איראן, ולא בכדי הוחלט למתוח את רשת המסילות עד לנמל זה. לאמיתו של דבר, עלה בידי חברות איראניות להגיע לעמדת השפעה בהנהלת הנמל עוד לפני החתימה על הסכם זה.⁵

¹ Majid Rafizadeh, "[Iran's Forces Outnumber Assad's in Syria](#)", Gatestone Institute, November 24, 2016, accessed at February 23, 2021.

² Nader Uskowi, "[The Evolving Iranian Strategy in Syria: A Looming Conflict with Israel](#)", Atlantic Council, September 2018, p.2, accessed at February 23, 2021; Navvar Saban, "[Factbox: Iranian Influence and Presence in Syria](#)", Atlantic Council, November 5, 2020, accessed at February 23, 2021.

³ המפה מובאת ב: "מפות - 477 אתרים של כוחות זרים בסוריה, מחציתם של איראן וחזבאללה" [בערבית], ענב בלדי, 6 בינואר 2021, נצפה ב-23 בפברואר 2021.

⁴ פבריס בלאנש, "משטר אסד כשל בניסיונותיו להחיל מחדש את ריבונותו על כל שטחי סוריה" [בערבית], תחיל אל-סיאסאת, מכון וושינגטון למדיניות המזרח הקרוב, 10 בפברואר 2021, נצפה ב-23 בפברואר 2021.

⁵ "[Syria Update](#)", Center for Operational Analysis and Research, July 4-10, 2019, accessed at February 23, 2021.

כמו כן, ניכרת בשנים האחרונות השתלטות הדרגתית של חברות איראניות על נתחים בשוק הנדליין בדמשק באמצעות רשתות של מוסדות, סוחרי נדליין ובנקים איראניים המקושרים למשמרות המהפכה. טהרן סיפקה הקלות והעניקה הלוואות נוחות לאישים מטעמה ברכישת נדליין בסוריה, ולכן בשנים האחרונות הפכו קבלנים, אנשי עסקים ואנשי מיליציה איראנים לברוני נדליין באזורים אסטרטגיים בבירה הסורית.⁶

איראן גם הצליחה להותיר חותם בשני היבטים חשובים בסוריה – הדתי והדמוגרפי. מאז תחילת המעורבות שלה בסוריה, איראן ניסתה לקנות השפעה בקרב בני העדה העלווית ולקרבתם לזרם האימאמי (התרי עשרי) של השיעה, הזרם הדתי השולט באיראן. כחלק ממאמץ זה הקימה איראן מקדשים שיעיים בסוריה והשתמשה בהם כמרכזי אינדוקטרינציה. איראן גם ניסתה להגדיל את הנפח הדמוגרפי של הקהילה השיעית בסוריה על ידי הענקת אזרחות סורית לאזרחים שיעים זרים, בעיקר אפגנים, והקמת שכונות ייעודיות עבורם בדמשק. בנוסף, עודדה משפחות של לוחמים ממשמרות המהפכה להגר ולהתיישב במרחב דמשק.⁷ השכונות השיעיות הפכו למעוזים פרו איראניים בלב הבירה הסורית, בעלות אופי מיוחד הבא לידי ביטוי, למשל, באירועי העשוראא. התפתחות זו עוררה ביקורת בקרב התושבים הוותיקים של שכונות אלו, וחלקם גינו ברשתות החברתיות את "ההתרחבות האיראנית בדמשק" ואת "ניסיונותיה של איראן לתמרן את הדמוגרפיה של שכונות דמשקאיות רבות לטובתה". היו שטענו כי "ציון העשוראא אינו דבר זר עבור הסורים, אך יש המנסים להקצין את העניין ולתת לו משמעות אחרת".⁸

בנוסף, שונו שמות הרחובות והאתרים בשכונות הללו באופן שמשקף את מאווייו של הכוח הדומיננטי החדש באזור. למשל, שמו של רחוב "א-טיין" במערב שכונת "א-סידה זינב" באזור הכפרי הדרומי של דמשק שונה לרחוב "חוראא", אחד מכינוייה של זינב, בתו של עלי בן אבי טאלב. שמו של השוק במערב השכונה שונה ל"פאטמיה", על שם אשתו של עלי (ואמה של זינב). על החומה שמקיפה את מקדש א-סידה זינב במרכז השכונה התנוססו ססמאות בפרסית ותמונותיהם של חללי המיליציות הפרו-איראניות שנהרגו במהלך מלחמת האזרחים בסוריה.⁹

איראן גם הקימה ברחבי דמשק מרכזי תרבות, שנועדו לקדם את האגינדה של הרפובליקה האסלאמית בסוריה. לדוגמה, העיתון "טהרן טיימס" דיווח בדצמבר 2020 כי במהלך דצמבר וינואר מספר מרכזי תרבות בדמשק יקיימו טקסי זיכרון לציון יום השנה לחיסולו של מפקד כוח קודס,

⁶ שם.

⁷ אפרים קם, "איראן תוקעת יתדות בסוריה", פרסום מיוחד, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 7 באוקטובר 2019.

⁸ "זרים על אדמת סוריה" [בערבית], Syrian Anonymous Journalists, 16 בספטמבר 2020, נצפה ב-23 בפברואר 2021.

⁹ "היעדר מדיום צבאיים ונוכחות סמלים איראניים ב-"א-סיידה זינב" בשערי דמשק" [בערבית], אל-שרק אל-אוסט, 24 בדצמבר 2020, נצפה ב-23 בפברואר 2021.

קאסם סולימאני. כמו כן, מרכז התרבות הערבי בשכונת כפר סוסה (דרום-מערב דמשק) הציג תערוכה שכללה פוסטרים ותמונות של סולימאני, במסגרת אירוע שזכה לשם "סיפור אהבה". אירועי הזיכרון הללו נעשו תחת חסותם של "המרכז למחשבה ואמנות אסלאמית" בטהרן ושל היועץ התרבותי האיראני בדמשק.¹⁰

אולם ההשפעה האיראנית בסוריה ניכרת לא רק במרחביה של דמשק. שליחים איראנים הקימו מרכזי תרבות ומוסדות דת גם באזורים נוספים בסוריה, כמו למשל במחוז דיר א-זור הצפון-מזרחי.¹¹ גם במרכזי תרבות אלו מתקיימים אירועים על פי תכתיביה של טהרן, כמו למשל טקס זיכרון לסולימאני שנערך ב-"מרכז לתרבות איראנית" בדיר א-זור ב-27 בדצמבר 2020.¹² דיר א-זור הוא שטח אסטרטגי עבור איראן בשל היותו נקודת חיבור לפעילויות של רשתות איראניות המבריחות נשק, סמים וטבק, פעילויות המשתרעות מעיראק, דרך עיירת הגבול הסורית אלבו כמאל ועד ללבנון. לכן, טהרן מנסה לחזק את אחיזתה באזור באמצעות משמרות המהפכה, אבל גם באמצעות גיוס צעירים החיים באזור זה, אשר רובו המוחלט מאוכלס בתושבים סונים. זאת, על ידי מתן תמריצים חומריים וסיוע הומניטרי, כמו גם שירותי רפואה, חינוך ותרבות. על פי "המרכז הסורי לזכויות אדם", אזור דיר א-זור כבר פיתח מאפיינים של מושבה, או אף פרוטקטורט, איראני.¹³ בנוסף, בניגוד לשאר סוריה, הנוכחות של חיילים איראנים בדיר א-זור בולטת למדי. לפי ההערכות, בספטמבר 2020 קרוב לאלף לוחמים איראנים פעלו בדיר א-זור, בנוסף לכמה מאות לוחמי מיליציה שיעים מעיראק ומאפגניסטן.¹⁴ ב-2018 דווח כי איראן מקימה בסיס צבאי ליד אלבו כמאל בשם "אימאם עלי", וצילומי לוויין מ-2019 אישרו כי הוא החל לפעול.¹⁵ בנובמבר 2020 אף דווח שמפקד במשמרות המהפכה, מסלם שהדאן, נהרג יחד עם שלושה מחייליו מתקיפת מל"ט סמוך לאלבו כמאל.¹⁶

במהלך השנים האחרונות איראן גם חיזקה את הסכמי הכלכלה והסחר שלה עם המשטר הסורי, תוך שהיא מרחיבה את שליטתה במגזרי התעשייה, החקלאות, המסחר והבנקאות במדינה. למשל, ב-2013 חתמה ממשלת סוריה על הסכם עם איראן בסך 3.6 מיליארד דולר לרכישת מוצרי

¹⁰ "איראן מנציחה את הריגתו של סולימאני במרכזי התרבות בסוריה" [בערבית], **ענב בלדי**, 29 בדצמבר 2020, נצפה ב-23 בפברואר 2021.

¹¹ Omer Ozkizilcik, "Iran's Long Game in Syria", *TRT World*, December 30, 2020, accessed at February 23, 2021.

¹² "איראן מנציחה את הריגתו של סולימאני במרכזי התרבות בסוריה" [בערבית], **ענב בלדי**, 29 בדצמבר 2020, נצפה ב-23 בפברואר 2021.

¹³ "מלחמת ההשפעה... סוד ההפצות של דיר א-זור בסוריה" [בערבית], **אמאן דוסטור**, 28 בפברואר 2021, נצפה ב-1 במרץ 2021.

¹⁴ Oula A. Alrifai, Ali Alleile, "Russian-Iranian Tensions in Deir al-Zour", *Policy Analysis*, The Washington Institute for Near East Policy, September 4, 2020, accessed at February 23, 2021.

¹⁵ Trey Yingst, "Iran Building New Underground Tunnel to House Missiles: Intelligence Sources", *Fox News*, December 10, 2019, accessed at February 23, 2021.

¹⁶ "מקורות: מפקד במשמרות המהפכה נהרג במזרח סוריה" [בערבית], **ענב בלדי**, 30 בנובמבר 2020, נצפה ב-23 בפברואר 2021.

נפט. בהסכם נוסף התחייבה דמשק להקציב מסגרת אשראי של מיליארד דולר לרכישת מוצרי חשמל וסחורות נוספות מאיראן. בתחילת 2017 חתמה הממשלה האיראנית וגורמים כלכליים המקורבים למשמרות המהפכה עם ראש ממשלת סוריה דאז עימאד חימיס על הסכמים כלכליים רחבי היקף, שהעניקו לאיראן, בין היתר, רישיון להקמת רשת סלולרית בסוריה, חוזים להפקת פוספט, 5,000 דונם אדמה חקלאית ואלף דונם להקמת נמלי נפט וגז.¹⁷ ההסכם גם קבע מסגרת לייסודה של לשכת מסחר סורית-איראנית משותפת, שתשמש בפועל כזרוע הכלכלית של איראן בסוריה, וזו אכן הוקמה ב-29 בינואר 2019, בתום מפגש של הפורום העסקי הסורי-איראני.¹⁸

לבסוף, המשטר האיראני משקיע גם באינדוקטרינציה של ילדים ובני נוער סורים באמצעות החינוך הבלתי פורמאלי. בחסות "הוועדה העממית לידידות סורית-איראנית", הממוקמת בדיר א-זור, פועלים ברחבי סוריה מספר סניפים של תנועת הצופים אשר נושאים שמות בעלי אוריינטציה שיעית, כמו "צופי האימאם המהדי בסוריה" או "צופי אל-ולאיה". בדומה למרכזי התרבות האיראניים שפזורים ברחבי סוריה, גם פעילות הצופים ממומנת ומפוקחת על ידי משרדו של היועץ התרבותי האיראני בדמשק. במסגרת הפעילויות הללו, בני הנוער עוברים אימונים בתפעול כלי נשק וערכים מצעדים צבאיים, אשר כוללים את דגלי איראן, תמונות של חיזמיני וחימינאי וסמלים איראניים ושיעיים נוספים. כמו כן, אנשי דת נוטלים חלק פעיל בהדרכה ומשננים בפני החניכים את עקרונות האמונה השיעית. מרבית הבוגרים של תנועות הנוער הללו מצטרפים לאחת מהמיליציות הפרו-איראניות בסוריה לאחר שעברו את גיל 16.¹⁹

קרוב לעשור לאחר שהחלה ההתערבות האיראנית במלחמת האזרחים בסוריה, ניתן לומר שההתבססות של הרפובליקה האסלאמית בסוריה היא עובדה מוגמרת ומשימת הוצאתה משם קשה ביותר, אולי בלתי אפשרית. בחסות העידן הכאוטי בסוריה שלח התמנון האיראני זרועותיו והתנחל במערכות החיים של המדינה הסורית. ההצלחה של איראן לבסס את עצמה בתחומים אזרחיים (שיקשה על יריביה לתקוף בכלים צבאיים), ובאזורים המרוחקים מאזור הגבול הסורי-ישראלי, מגבילה את היכולת של יריביה להוציאה משם, או אף לצמצם את השפעתה על המדינה ביום שאחרי מלחמת האזרחים. לפיכך, נראה כי בדומה להצלחתה להפוך את מלחמת האזרחים

¹⁷ ["From the Military Support to the Culture and Economy: Iran Controls Syria's Entire Joins"](#), Syrian Observatory for Human Rights, July 17, 2019, accessed at February 23, 2021.

¹⁸ עמאר יאסר חמו, "מהרס לשיקום: טהרן מחזקת את נוכחותה הכלכלית בסוריה באמצעות ישויות משותפות" [בערבית], **סוריה עלא טול**, 10 בפברואר 2021, נצפה ב-23 בפברואר 2021.

¹⁹ "צופי אל מהדי... איראן ממלאת את מאגר לוחמיה בילדים סורים" [בערבית], **ענב בלדי**, 10 בנובמבר 2019, נצפה ב-23 בפברואר 2021.

בלבנון למקפצה להרחבת השפעתה האזורית, הרפובליקה האסלאמית השתמשה בטרגדיה הסורית בכדי להעמיק ולחזק את מה שעבדאללה מלך ירדן כינה ב-2004 "הסהר השיעי".²⁰

כל הזכויות שמורות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. ניתן לעשות שימוש לא מסחרי בתכנים תוך ציון שמו של הכותב ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב, בתוספת סימוכין וקישור למקור באתר של מרכז משה דיין, <https://dayan.org/he>.

²⁰ Robin Wright and Peter Baker, "[Iraq, Jordan See Threat to Election From Iran](#)", *The Washington Post*, December 8, 2004, accessed at April 1, 2021.